

УДК 811.111'42

Голі-Оглу Т. В.

Приазовський державний технічний університет

Ткаченко Ю. О.

Приазовський державний технічний університет

ВПЛИВ ЖАНРОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕТЕКТИВНОГО РОМАНУ НА ВИБІР МОВНИХ ЗАСОБІВ

У статті студіюється питання жанрової мотивації вибору мовних засобів різного рівня для вираження інформації та сюжетних колізій сучасного російського детективного роману на матеріалі творчості Б. Акуніна («Турецький гамбіт»). Робиться висновок про те, що гострота сюжету, його динамічність, процесуальність мотивують вибір автором лексико-семантичних (військова термінологія, архаїчна лексика, екзотизми, корпоративна лексика) і граматичних засобів (активне використання різних форм дієслова, прийменників напрямку, конкретних іменників, домінування простих і складних речень мінімальної структури).

Ключові слова: детективний роман, жанрові особливості, мовні засоби, редукована наративна схема, лексико-семантичний рівень, морфологічний рівень, синтаксичний рівень.

Постановка проблеми. Детективний роман як самостійна жанрова одиниця виникає в американській літературі в ХІХ ст. і згодом набуває поширення в Європі. В українській і російській літературах перші спроби написання детективної прози припадають на початок ХХ ст., а всередині ХХ ст. детективна проза відчуває на собі цілу палітру читацьких реценсій: від захоплення, здивування до осуду, неприйняття. Таку реакцію читацьких і літературно-критичних кіл спричинили не лише фабульні особливості цієї прози, а й лінгвально-стилістичні; тому маємо змогу проаналізувати мовні особливості сучасного російського детективного роману, зокрема Б. Акуніна «Турецький гамбіт», і вплив на їх формування жанрових класифікаційних ознак детективного художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанрові особливості детективної прози, зокрема детективного роману, в західноєвропейському та українському літературознавстві виступали об'єктом дослідження в багатьох наукових розвідках (С. Ван Дайн, Т. Кестхейї, І. Дудіна, Е. Герасименко, Т. Гуляк, Д. Мацько, С. Передерій, Л. Піхтовнікова, Л. Хасанов, Л. Цапенко та ін.). Детективний текст у перекладознавчому вимірі досліджували В.Кикоть та Ю.Опанасенко. Проте поза увагою дослідників залишилися національно-мовні особливості детективної прози, а також питання впливу жанрових особливостей на вибір

автором мовних засобів під час творення тексту детективного роману. Тому вважаємо обраний ракурс дослідження актуальним і перспективним.

Постановка завдання. З огляду на стан окресленої проблеми в представленій науковій розвідці спробуємо простежити жанрову мотивацію вибору мовних засобів різного рівня (лексико-семантичних, морфологічних, синтаксичних) для вираження інформації та сюжетних колізій сучасного російського детективного роману на матеріалі творчості Б. Акуніна («Турецький гамбіт»).

Виклад основного матеріалу. Детективний жанр проходить тривалий шлях розвитку; його особливості «шліфуються» в романах і новелах Е. А. По, А. Конан Дойла, А. Крісті, Д. Сейерса та ін., «у результаті чого формуються класичні критерії детективного жанру: – обов'язкова наявність загадки, яка не завжди ґрунтується на злочині; – заглибленість у звичний побут: читач повинен добре відчувати типову атмосферу, зокрема обстановку, мотиви поведінки персонажів, правила пристойності, набір тих звичок і умовностей, які пов'язані із соціальними ролями героїв детективу; – стереотипність поведінки персонажів, психологія та емоції яких стандартні, позбавлені індивідуальності; герої постають не як особистості, а як виконавці соціальних ролей; – наявність особливих правил побудови сюжету – неписаних «законів детективного жанру». Прикладом такого

закону є заборона деяким персонажам бути злочинцями, серед них – оповідач, слідчий, близькі родичі жертви, священики, державні діячі високого рангу; – відсутність випадкових помилок» [3, с. 158].

Зазначені специфічні критерії класичного детективного роману зумовлюють, на наш погляд, вибір автором детективу мовних засобів, що спроможні передати і відбити в лінгвальній (матеріальній) формі всі жанровотвірні елементи детективного твору.

Гострота сюжету, його динамічність, активність розгортання, процесуальність, що притаманні детективному роману, мотивують вибір лексико-семантичних і граматичних засобів автором. Процесуальність і динамічність сюжету виражається в активному використанні всього арсеналу дієслівних форм, адже саме процесуальність, дієвість є категоріальним значенням дієслова як лексико-граматичної категорії. Саме тому в тексті роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт» активно використовуються дієслівні форми, зокрема найвищий рівень функціональної активності мають особові форми дієслова: рос. *обнаружился, понимал, обещал, купила, переделалась, превратилась, заказала, находился, выехали, передерживал, услышал* тощо. Причому оповідь роману Б. Акуніна побудована ретроспективно, тому в романі переважають дієслова доконаного виду у формі минулого часу; дієслівні форми недоконаного виду фіксуємо вкрай нечасто. Окрім того, навіть тоді, коли формально автором використовується форма недоконаного виду, функціонально вона вживається в значенні доконаного виду, що мотивується контекстуально: рос. *В болгарской деревне, расположенной на южном берегу Дуная, очень кстати обнаружился постоянный двор. Дальше – лучше: хозяин понимал по-русски и обещал всего за пять рублей дать надежного водача, проводника* [1, с. 7].

Стереотипність поведінки персонажів і відсутність випадкових помилок обумовлюють вживання в тексті класичного детективного роману значної кількості прикметників, що мають спрямовувати дію, процес, вчинок персонажа в певному, здебільшого логічному напрямку. Найчисленнішу лексико-семантичну дієслівну групу в романі Б. Акуніна становлять дієслова руху, що і зумовлює активне вживання в детективному тексті прикметників, які виражають напрямок руху, дії: рос. *доставить (в), мчатся (на), стремятся (в), ходит (по), привезти (в, на), поменяются (местами) (с), отправиться (в, на), просвистеть (о пуле) (над)* тощо.

Конкретність змісту, матеріальний характер сюжетотвірних елементів зумовлюють активне, переважно вживання в детективному тексті мовних конструкцій із конкретними іменниками, що називають: 1) предмети побуту відповідної епохи (рос. *кельнская вода, кольдкрем, сюртук, пенсне, трико, бритва, шляпка*); 2) технічні засоби, які використовуються детективом у процесі виявлення злочина (рос. *луна, слепок*); 3) зброю (рос. *штык, пицаль, ятаган, кольт*); 4) транспортні засоби пересування (рос. *локомобиль, двуколка, пакетбот, каруца* (візок у балканських народів)); 5) предмети інтер'єру (рос. *походная кровать, табурет, стол, стул, шведская стенка, гимнастические снаряды*); 6) одиниці виміру (*лье, фунт, верста*) тощо. Усі вищезазначені мовні засоби закликають створити ілюзію реальності подій, що відбуваються і описуються в детективному тексті і свідком яких є читач.

Також для створення ілюзії реальності, занурення читача в кримінальний світ певної епохи Б. Акунін використовує так звану «корпоративну лексику» відповідної епохи (в нашому випадку – кінця XIX – початку XX ст.), тобто «лексику, яка має відношення до професійного спілкування груп людей із певними інтересами, сумісною діяльністю, атмосферою колективізму» [5, с. 128–132]. Ця лексико-семантична група містить спеціальні медичні і юридичні терміни, терміни криміналістики, арготизми; проте в романі «Турецький гамбіт» Б. Акунін поєднує детективний жанр з пригодницьким і, як наслідок, активно вживає військову термінологію, що мотивується темою роману: рос. *рекогносцировка, штурм, позиции, штаб, дезинформация, авангард, шифровка, донесение, конвойные, депеша, плацдарм, тыл, перегруппировка, фланги, маневр, редут, гарнизон*; серед військових термінів значна група одиниць, що номінують військові звання: рос. *фельдмаршал, генерал-адъютант, подполковник, капитан, ротмистр*. Такі лексичні одиниці також можемо віднести до лексем із конкретним значенням. Окрім того, автор вживає незначну кількість картярських термінів під час опису атмосфери, що панує в журналістському клубі, зокрема: рос. *пас, банк/банчишко*.

Окрім того, Б. Акунін створює історико-культурний фон детективної оповіді XIX ст. за допомогою активного вживання застарілої лексики, архаїчного написання географічних назв, екзотизмів. Застаріла лексика, переважно конкретна, створює фонову ілюзію другої половини XIX ст. – чергової російсько-турецької війни: рос. *ваше превосходство*

дительство, высокопревосходительство, статский советник, Третье отделение, жандарм, канцлер, карабин, генерал-адъютант, шпоры, титулярный советник, аксельбант, ротмистр, обер-прокурор тощо.

Екзотична лексика в романі функціонально спрямована на створення місцевого східного і балканського колориту: рос. *башибузук* («бешеная голова»), *водач* («проводник»), *эспаньолка*, *кокандская казна*, *эфенди*, *паша*, *Дунайский вилайет* («административная единица Сербии»), *сеть «ислахане»* («благотворительные учебные заведения для детей-сирот как мусульманского, так и христианского вероисповедания» [1, с. 38], *феска*, *чадра*, *кучук-кадинэ* («маленькая госпожа» [1, с. 69]), *гарем*, *одалиска*, *кизыляр-агази* («главный евнух гарема»), *икбал* («нечто вроде фавориток в гареме» [1, с. 71], *гедикли* («девы, приятные глазу» [1, с. 71], часом – західноєвропейського: рос. «*Ревю паризьен*», «*Дейли пост*», *шевалье*, *мадемуазель* тощо. Незначну кількість екзотизмів автор передає латиницею, не використовуючи транслітерацію: рос. *склонные к understatement* («чрезмерно сдержанное высказывание» [1, с. 40] – англ.), *our mutual friend* («наш общий друг» – англ.) *вдруг попросился секретарем к принцу Абдул-Гамиду* [1, с. 44] тощо. Оскільки детективний роман є одним із так званих «легких жанрів» літератури, з метою полегшення сприйняття інформації читачем автор подає в тексті у формі уточнень або посилань у кінці сторінки пояснення (лексичні значення) вжитих екзотичних лексем.

Одним із «законів детективного жанру» є відсутність у тексті любовної лінії головного героя, яка, як правило, надає фабулі роману спонтанності, сумбурності, руйнує логічність оповіді, адже світ почуттів та емоцій характеризується алогічністю та хаотичністю, непослідовністю. Майстри класичного детективу, зокрема Е. А. По та А. Конан Дойл, дотримувалися цього «закону» у своїх творах. Проте Б. Акунін у своєму детективному романі «Турецький гамбіт» дозволяє собі певним чином порушити цей «закон»: головний герой Е.П. Фандорін (статський радник і детектив-аматор) закохується у В.А. Суворову, проте це кохання не знаходить реалізації, а так і залишається «симпатією на відстані». Така фабульна колізія в романі Б. Акуніна мотивує використання не лише конкретної лексики, а й слів різних лексико-граматичних розрядів з абстрактним значенням, зокрема емоційно та експресивно маркованих лексичних одиниць: рос. *настроение*, *конфуз*, *атмосфера*, *интерес*, *причина*, *бабья натура*,

свет, *разум*, *усилие воли*, *бесшабашность*, *слава*, *победа*, *преданность*, *секреты*, *гордость*, *знания*, *недоразумение* тощо.

Значне місце в тексті детективного роману посідає портретна характеристика персонажів, яка може бути пересічною, звичайною або екзотичною, залежно від фабули твору і мети оповіді. Окрім того, герої такого роману здатні до зовнішніх метаморфоз із перевдяганням і камуфляжем, що також відбивається в портретних характеристиках. У таких текстових елементах активно використовуються прикметники, що здатні номінувати зовнішні ознаки персонажів і їхні трансформації. Зокрема, в Б. Акуніна в романі «Турецький гамбіт»: рос. *фандоринский прищуренный взгляд* [1, с. 78], *грязные сапоги*, *золотые кудряшки*, *орлиный нос*, *нафарбленные усы*, *серьезные ярко-голубые глаза*, *замарашка в линялом голубом платье и пожухлой соломенной шляпке*, *картинные брюнеты в голубых, белых и даже розовых сюртуках* [1, с. 95], *пышный шлейф* тощо. Із метою створення в читача відчуття сюжетного та емоційного напруження автор роману вживає прикметники, що характеризують емоційний і/або фізіологічний стан героя: рос. *холодный, неприятный человек*; *всеобщее восхищение*, *самодовольный человек*, *самовлюбленный*, *плачевное состояние*; *флегматичный*, *но решительный отпор*; *безропотное согласие*, *небрежная благосклонность*; *добрый*, *но равнодушный старик* [1, с. 146] тощо.

Із метою увиразнення діалогічного мовлення і мовленнєвої характеристики героїв Б. Акунін у своєму романі «Турецький гамбіт» активно вживає усно-розмовні фразеологізми з високим ступенем експресії, зокрема: рос. *без сучка без задоринки* [1, с. 7]; *хуже некуда*; *томиться за семью замками* [1, с. 77]; *не по дням, а по часам* [1, с. 70]; *сжалось сердце* [1, с. 89]; *лезть в душу*; *до третьих петухов* [1, с. 147] тощо. Менш активно вживаються фразеологізми книжно-письмового мовлення, що мають у тексті обмежений функціональний статус: рос. *фортуна переменчива* (картярське), *держат дистанцию* (військове).

Структурно текстам детективної оповіді притаманна особлива сюжетна організація, а саме – редукована наративна схема [6]. Ця схема, на наш погляд, реалізується в тому, що в детективній оповіді сюжетна перспектива характеризується неординарною організацією мовної ситуації, яка і впливає на структурно-сміслову організацію детективного тексту. Можемо погодитися з думкою Л.С. Крюкової, яка вважає, що «основним структурно-твірним центром сюжетної

перспективи є рекурентний центр, який являє собою фрагментарно розширену загадку, декодування якої визначає сюжетну цілісність тексту» [2]. Така наративна схема, що передбачає опис взаємопов'язаних подій, які представляються читачеві у вигляді послідовних слів чи образів, зумовлює структурно-синтаксичні особливості детективного тексту.

Найяскравішою структурно-синтаксичною закономірністю, що зумовлюється жанровими особливостями детективного роману, є численність у тексті простих речень, а також складних речень мінімальної конструкції, які містять лише дві предикативні частини.

За допомогою простих речень автор надає фабулі динамічності і часової гнучкості: *А ситуация между тем выглядела совершенно безвыходной* [1, с. 6]; *Второй этап путешествия тоже прошел без сучка без задоринки* [1, с. 7]; *Выехали еще затемно на скрипучей, тряской каруце* [1, с. 7]; *Но и без убийства получилось скверно* [1, с. 8]; *Вышла и обмерла. Каруцы и след простыл. А в ней – чемодан с вещами. В чемодане аптечка. В аптечке, между корпией и бинтами, паспорт и все-все деньги* [1, с. 8]; *Варе стало очень страшно* [1, с. 9] тощо. Як бачимо, автор у тексті роману використовує весь арсенал простих речень: ускладнені / неускладнені, повні / неповні, двоскладні / односкладні (різні типи). Такі прості за своєю структурою речення утворюють наративні вершини (центри) оповіді, за якими легко простежується взаємозв'язок подій та образів, що є класифікаційною структурно-семантичною ознакою саме детективного тексту.

Складні речення мінімальної конструкції виконують у тексті детективного роману здебільшого описово-оповідну функцію: *рос. И Варенька решила, что будет жить иначе* [1, с. 10]; *Варя не ответила, потому что, во-первых, предложение показалось ей не вполне приличным, а во-вторых, из принципа* [1, с. 19]; *Долго же ему придется играть, чтобы выиграть* [1, с. 17] – складнопідрядні речення мінімальної конструкції; *Он помог спутнице сесть в деревянное седло, довольно ловко запрыгнул на свою сивку, и они выехали на деревенскую улицу, ярко освещенную полуденным солнцем* [1, с. 18]; *За все время путникам никто не встретился, и это начинало тревожить* [1, с. 19] – складносурядні речення мінімальної структури.

Окрім того, саме прості речення і складні речення мінімальної структури в детективному романі Б. Акуніна служать для передачі непрямого внутрішнього мовлення головної героїні В.А. Суворової, адже всі події подаються і описуються крізь призму сприйняття цієї героїні: *Итак, волонтер, кажется, затеял игру. Но на какие деньги? На три куруша? [1, с. 17]; Фандорину только двадцать один? Двадцать один! Невероятно! То-то Казанзак его «вундеркиндом» обозвал. То есть, лицо у титулярного советника, конечно, мальчишеское, но манера держаться, но взгляд, но седые виски! Отчего же, Эраст Петрович, вас так приморозило-то?* [1, с. 85]. У даному випадку, на нашу думку, зазначені типи речень виконують роль одного з прийомів суб'єктивації оповіді в художньому тексті, наближаючи тим самим образ оповідача до образу автора.

Висновки і пропозиції. Роман Б. Акуніна «Турецький гамбіт» не є класичним детективним романом, а поєднує в собі жанрові ознаки детективного і пригодницько-авантюрного романів, що й зумовило вибір мовних засобів різного рівня (лексико-семантичних, морфологічних, синтаксичних) у тексті для вираження інформації та сюжетних колізій. Із метою створення історико-культурного фону російсько-турецької війни автор активно використовує в романі архаїчну лексику відповідної епохи, військові терміни, екзотизми, що надають тексту місцевого балканського, східного колориту. Зазначені лексичні одиниці переважно мають статус іменників із конкретним лексичним значенням. Емоційно-психологічний бік детективної оповіді втілюється у використанні абстрактних іменників і розмовних фразем із високим рівнем емоційності. Процесуальність і динамічність сюжету виражається в активному використанні всього арсеналу дієслівних форм, проте в романі Б. Акуніна переважають форми минулого часу, оскільки оповідь є ретроспективною. На структурно-синтаксичному рівні детективний текст вирізняється активним вживанням простих речень і складних речень мінімальної структури, що надають оповіді динамічності та створюють інтригу.

Детективний роман є самостійною багатогранною жанровою одиницею художньої літератури, тому подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження стилістичних засобів детективного тексту, вивчення його структурних і функціональних особливостей.

Список літератури:

1. Акунин Б. Турецкий гамбит. Москва: Захаров, 1998. 200 с.
2. Крюкова Л. С. Сюжетная перспектива в рассказах детективного жанра: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2012. URL: <http://cheloveknauka.com/syuzhetnaya-perspektiva-v-rasskazah-detektivnogo-zhanra#ixzz3Ffsjh35K> (дата звернення: 18.07.2018).
3. Кузнецов Ю. В. Детектив: занепад чи розквіт. Всесвіт. 1990. № 10. С. 156–161.
4. Передерій С. М. Особливості детективного твору та його рецепції як «явища масової культури». Вісник Севастопольського національного технічного університету. Серія «Філологія». 2010. Вип. 102. Севастополь: СевНТУ, 2010. С. 76–80.
5. Щепкина И. Г. Прагматика метаязыка художественного текста: на материале произведений детективного жанра русского и немецкого языков: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. Краснодар, 1996. 255 с.
6. Филистова Н. Ю. Структура и семантика детективного нарратива (на материале текстов английских и русских рассказов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Тюмень, 2007. 203 с.

ВЛИЯНИЕ ЖАНРОВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕТЕКТИВНОГО РОМАНА НА ВЫБОР ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ

В статье исследуется жанровая мотивация выбора языковых средств разного уровня (лексико-семантических, морфологических, синтаксических) для выражения информации и сюжетных коллизий современного русского детективного романа на материале творчества Б. Акунина («Турецкий гамбит»). Декларируется вывод о том, что острота сюжета, его динамичность, процессуальность, которые характерны для детективного романа, мотивируют выбор автором лексико-семантических (военная терминология, устаревшая лексика, экзотизмы, корпоративная лексика) и грамматических средств (активное использование разных форм глагола, предлогов направления, конкретных имен существительных, доминирование простых предложений и сложных предложений минимальной структуры).

Ключевые слова: *детективный роман, жанровые особенности, языковые средства, редуцированная нарративная схема, лексико-семантический уровень, морфологический уровень, синтаксический уровень.*

INFLUENCE OF GENRE PECULIARITIES OF DETECTIVE NOVEL UPON SELECTION OF LANGUAGE MEANS

In the article genre motivation of selection of language means of different level (lexical and semantic, morphological, syntactic) for expressing information and plot collisions of Russian contemporary detective novel is analyzed on the material of the works of B. Akunin ("Turkish gambit"). A conclusion is declared that the plot's tensivity, its dynamic, persistency, typical to detective stories motivate author's selection of lexical and semantic (military terminology, archaic, exotic and corporate lexica) and grammar means (extensive use of various verb forms, prepositions of direction, particular nouns and domination of simple and complex sentences with minimal structure).

Key words: *detective novel, genre peculiarities, language means, reduced narration scheme, lexical and semantic level, morphological level, syntactic level.*